

WŁADYSŁAWA SZULAKIEWICZ
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu

DOI: 10.17460/PHO_2018.1_2.06

SEMINARIUM PEDAGOGICZNE MARIANA MASSONIUSA – MIĘDZY FILOZOFIĄ A PEDAGOGIKĄ

WSTĘP

Rok 2018, w którym przypada stulecie odzyskania niepodległości, skłania do refleksji nad głównymi tendencjami w rozwoju pedagogiki w Polsce w okresie minionego stulecia. Warto wrócić pamięcią do czasów kształtowania się pedagogiki akademickiej tuż po odzyskaniu niepodległości. Wśród wielu zagadnień składających się na obraz rozwoju tej dyscypliny niewątpliwie jednym z ważniejszych jest temat twórców pedagogiki naukowej, zasłużonych uczonych, którzy stworzyli zarówno podstawy teoretyczne nauk o wychowaniu w Polsce, jak też ich instytucjonalne zaplecze¹. Częściowo zagadnienie to – w odniesieniu do niektórych uniwersytetów – zostało opracowane². Skromnie przedstawia się dorobek pisarski w zakresie historii pedagogiki na Uniwersytecie Stefana Batorego (USB)³. Jednym z zasłużonych uczonych, który na USB przyczynił się do rozwojowi pedagogiki, był Marian Piotr Massonius. Działalność jego łączy się z reaktywacją uniwersytetu i jego dalszym rozwojem w okresie międzywojennym⁴. Pomijana w dotychczasowych opra-

¹ Wskazaną rzeczą byłoby stworzenie biografii pedagogiki polskiej XX wieku, ukazującej wybitnych twórców tej dyscypliny.

² M.in. dotyczy to Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i Uniwersytetu Poznańskiego.

³ Najczęściej w publikacjach filozofów powtarzają się informacje, iż pedagogikę na USB wykładał M. Massonius. Jednak w notce biograficznej niektórzy autorzy podają błędnie, że kierował katedrą pedagogiki na tym uniwersytecie. Nie mógł kierować katedrą, bo takowej do 1938 roku nie było.

⁴ Na ten temat m.in.: Z. Opacki, *Reaktywacja czy powstanie? Dyskusje wokół utworzenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1918–1919*, „Kwartalnik Historyczny” 1998, s. 49–64; środowisko filozofów przedstawiano m.in. w: J. J. Jadacki, *Sławni Wilnianie filozofowie*, Wilno 1994; tenże, *Orientacje i doktryny filozoficzne. Z dziejów myśli polskiej*, Warszawa 1998; *Filozofia wileńska XIX i XX wieku*, red. J. J. Jadacki, Bydgoszcz 2015; *Filozofia na Uniwersytecie Stefana Batorego*, pod red. J. Pawlaka, Toruń 2002; M. Gawrońska-Garstka, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie: uczelnia ziem północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939) w świetle źródeł*, Poznań 2016.

cowaniach działalność pedagogiczna M. Massoniusa czeka wciąż na opracowanie⁵. Należał on do grona filozofów Uniwersytetu Wileńskiego okresu międzywojennego, które było niezwykle reprezentatywne w wybitne osobistości tego środowiska. Obok M. Massoniusa filozofii nauczali i rozwijali ją, publikując dzieła, Wincenty Lutosławski, Tadeusz Czeżowski, Bogumił Jasinowski, Jan Rutski i Marian Zdziechowski. Poglądy filozoficzne prezentowane były przez wymienionych profesorów (W. Lutosławskiego, M. Zdziechowskiego, M. Massoniusa) na łamach czasopisma „Alma Mater Vilniensis”⁶. W czasopiśmie tym głos zabierali także młodszy adepci tej dyscypliny, wśród nich będąca wówczas asystentką Wiesława Walicka-Woyczyńska (związana także z Seminarium Pedagogicznym) oraz jej mąż Benedykt Woyczyński. Na osobną uwagę w zespole filozofów zasługuje długoletnia sekretarz USB Walentyna Horoszkiewiczówna⁷. Wspominam o środowisku filozofów dlatego, że uczestniczyli oni w znaczący sposób w kreowaniu określonych koncepcji wychowawczych, uczestnicząc życiu środowiska akademickiego. Realizowali pewne idee wychowawcze w praktyce. Należy się zgodzić z opinią Jacka J. Jadackiego, który charakteryzując zainteresowania filozofów wileńskich, napisał: *Poza logiką i etyką niemal wszystkich filozofów działających w Wilnie interesowała problematyka filozofii wychowania; nic dziwnego zważywszy, że większość z nich była pedagogami*⁸.

Prezentowany artykuł jest jedynie próbą zasygnalizowania działalności pedagogicznej M. Massoniusa i ukazania go jako kierownika Seminarium Pedagogicznego. Jego celem jest przybliżenie zagadnienia nauczania pedagogiki na USB poprzez wskazanie treści realizowanego wówczas programu i lektur służących poznawaniu problemów z zakresu nauk pedagogicznych. Nie mniej ważną kwestią jest ukazanie zachowanych źródeł archiwalnych i drukowanych dokumentujących te zagadnienia⁹.

MARIAN PIOTR MASSONIUS (1862– 1945) – UWAGI DO BIOGRAFII

M. Massonius zaliczony został, przez wspomnianego już J. J. Jadackiego, do „Wielkiej Szóstki” wileńskich filozofów¹⁰. W biografii omawianego filozofa

⁵ Autorka artykułu jest w trakcie przygotowywania publikacji poświęconej zagadnieniu pedagogiki na Uniwersytecie Stefana Batorego.

⁶ Więcej o tym czasopiśmie uniwersyteckim: W. Szulakiewicz, „Alma Mater Vilnensis” (1922–1935) – źródło do dziejów życia uniwersyteckiego, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 2017 s. 9–32.

⁷ Zob.: *Filozofia na Uniwersytecie...*

⁸ *Filozofia wileńska...*, s. 24.

⁹ Szczególnie ważne dla przedstawienia tego tematu są źródła archiwalne mieszczące się w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (APAN), gdzie w spuściźnie M. Massoniusa znajdują się materiały dokumentujące funkcjonowanie Seminarium Pedagogicznego oraz materiały w Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (A UMK) w spuściźnie T. Czeżowskiego. W tych ostatnich zbiorach dokumentów znajdują się (oprócz opisu proseminariów i seminariów pedagogicznych) także informacje o zbiorach bibliotecznych, korespondencja z wydawnictwami w celu pozyskania odpowiedniej literatury do biblioteki Seminarium. Z kolei w zbiorach PAN znajduje się 10 zeszytów, 226 kartek. Zeszyty te stanowią kronikę seminariów i proseminariów w kolejnych latach oraz wykaz literatury pedagogicznej i tematykę referatów, k. 124.

¹⁰ *Filozofia wileńska...*, s. 23.

i pedagoga można wymienić kilka okresów i środowisk, w których prowadził działalność na rzecz popularyzacji wiedzy pedagogicznej i równocześnie filozoficznej oraz nauczał ich na poziomie uniwersyteckim. Okres wileński był czasem jego wyjątkowej aktywności na rzecz rozwoju uniwersytetu i życia akademickiego. Był też okresem podsumowującym jego działalność naukową i uniwersytecką. Jednak niezwykle bogato przedstawia się jego aktywność naukowa i organizacyjno-naukowa w czasach poprzedzających przybycie do Wilna. Otóż po prawie pięcioletnim pobycie za granicą, którego celem były studia filozoficzne¹¹ zakończone uzyskaniem stopnia doktora na uniwersytecie w Lipsku w 1899 roku, przebywał przez dwa lata w Petersburgu. Tu związał się z czasopiśmem „Kraj”¹², którym kierował i zamieszczał w nim teksty. Następnie na krótko osiadł w Sosnowcu, aby wreszcie przenieść się do Warszawy. O warszawskim okresie życia Massoniusa T. Czeżowski napisał, iż przez lat dwadzieścia w Warszawie *działał piórem publicysty i słowem nauczyciela*¹³. Niezwykle ważną oprócz działalności dydaktycznej w okresie warszawskim była jego współpraca z czasopiśmami¹⁴. Zarówno w okresie warszawskim, jaki i później był niezwykle aktywnym organizatorem i nauczycielem w licznych szkołach średnich. Słusznie Marian Zaczyński o tej aktywności napisał: *Szczególne powody do chwały dała Massoniusowi jego praca w szkolnictwie*¹⁵. Pomijając szczegółowy opis jego aktywności w szkołach średnich¹⁶, w których był nauczycielem, na przypomnienie – w kontekście tematu artykułu – zasługuje jego udział w różnych formach kształcenia pedagogicznego, w tym edukacji pedagogicznej kobiet¹⁷. W Warszawie Massonius włączył się w nurt kształcenia pedagogicznego Kobie, będąc wykładowcą na 2-letnich kursach Leontyny Rudzkiej¹⁸. W szkole tej oprócz M. Massoniusa uczyli

¹¹ M. Massonius studiował w Lipsku, Pradze, Berlinie, Monachium.

¹² Czasopiśmo „Kraj”, tygodnik społeczno-polityczny wydawany w latach 1882–1909 w Petersburgu. Z czasopiśmem tym współpracowali m.in. Marian Zdziechowski i Henryk Sienkiewicz.

¹³ T. Czeżowski, *Wspomnienia pośmiertne. Marian Massonius*, „Przegląd Filozoficzny” 1947, z. 1/4, s. 148.

¹⁴ Był założycielem i pierwszym redaktorem miesięcznika „Książka”, czasopiśma poświęconego krytyce i bibliografii polskiej.

¹⁵ M. Zaczyński, *Marian Massonius. Nota wydawcy*, „Znak” 1983, s. 1227.

¹⁶ W Warszawie uczył w gimnazjum im. M. Reja, W. Górskiego, Edwarda Aleksandra Rontalera, Prywatnej Żeńskiej Szkole im. C. Plater-Zyberkówny, szkole E. Konopczyńskiego. Następnie doprowadził do powstania gimnazjum w Mińsku Litewskim, pełnił też funkcję dyrektora Liceum Koedukacyjnego im. W. Syrokomli w Nieświeżu. O jego aktywności jako nauczyciela sporo informacji m.in. w publikacjach pamiętnikarskich. Zob.: K. Górski, *Pamiętniki*, Toruń 1995; *Była taka szkoła. Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Wilnie 1915–1939*, red. E. Sławińska-Zakościelna, Londyn 1987; *Nieświeckie wspomnienia. Ciąg dalszy...*, pod red. B. Petrozolin-Skowrońskiej, Warszawa 2004.

¹⁷ Szerzej o tym rodzaju szkolnictwa: T. Męczkowska, *Z dziejów szkolnictwa żeńskiego w Warszawie*, Warszawa 1938; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Z dziejów tajnych pensji w Królestwie Polskim*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1967, T. 10, s. 108–160.

¹⁸ Rudzka Leontyna Barbara (imię używane: Leonia) (1858–1929) – była działaczką społeczno-oświatową, pedagogiem. Ukończyła m.in. kurs organizowany przez Julię Baranowską. Kursy te odbywały się w Warszawie przy ulicy Zielonej 12. Program wykładów z historii pedagogiki, propedeutyki filozofii i socjologii realizowany przez M. Massoniusa oraz tematy prac pisemnych szczegółowo opisane w: *Sprawozdanie Kursów Pedagogicznych dla kobiet Leonii Rudzkiej*, Warszawa 1913, s. 11–15.

m.in.: Ignacy Chrzanowski, Bronisław Chlebowski, Władysław Smoleński i Jan W. Dawid. Uczył także na kursach Jana Miłkowskiego¹⁹. Od 1907 roku wchodził w skład grona wykładowców Towarzystwa Kursów Naukowych obok takich uczonych jak: Marian Borowski, Jan W. Dawid, Ignacy Halpern, Ludwik Krzywicki, Maria Lipska-Librachowa, Aniela Szcówna, Lucjan Zarzecki. Prowadził zajęcia (w latach 1907/1908–1913/1914) z: filozofii, psychologii, logiki, etyki i estetyki. Dokładnie rzecz ujmując były to następujące przedmioty: *Schopenhauer*, *Dzieje filozofii w Polsce*, *Logika i teoria poznania*, *Psychologia narodów*, *Historia etyki*, *Estetyka*²⁰.

W świetle źródeł i opracowań do Wilna przybył w 1920 roku i związał się z wskrzeszonym uniwersytetem, zostając mianowany profesorem filozofii i pedagogiki na Wydziale Humanistycznym²¹. Włączył się niezwykle aktywnie w działalność naukową i organizacyjną tej uczelni²². W okresie wileńskim M. Massonius początkowo był szefem Kancelarii Uniwersyteckiej, następnie sprawował funkcję prodziekana Wydziału Humanistycznego w latach 1921/22, 1923/24–1924/25 i dziekana w roku akademickim 1922/23²³. Ponadto był wiceprezesem Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Wyższych w Wilnie²⁴. Przez wiceministra MWRiOP ks. Bronisława Żongołłowicza został powołany w skład Komisji dyscyplinarnej dla personelu administracyjnego USB na lata 1931–1933²⁵.

Marian Massonius brał aktywny udział także w działalności Wileńskiego Towarzystwa Filozoficznego²⁶. Uczestniczył również w życiu środowiska naukowego nie tylko filozofów, ale i przedstawicieli innych dyscyplin. Jako przykład można podać jego zaangażowanie w „Wileńskie Środy Literackie”²⁷ czy wileńskie szopki akademickie organizowane przez przedstawicieli środowiska

¹⁹ Więcej na ten temat: S. M. i N. Z., *Kursy Pedagogiczne dla kobiet pod kierunkiem J. Miłkowskiego*, w: *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*, opracowania, wspomnienia, dokumenty, T. II, Warszawa 1934, s. 298–301.

²⁰ *Dziesięciolecie Wolnej Wszechnicy Polskiej. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Kursów Naukowych 1906–1916*, Warszawa 1917 s. 129, 140–142.

²¹ Zob.: *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, T.2, *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 191–192; B. Szotek, *Marian Massonius a polska filozofia nowokrytyczna*, Katowice 2001; też, *Marian Massonius jako rzecznik naukowości w Wilnie*, w: *Filozofia na Uniwersytecie...*, s. 85.

²² O jego aktywności pisze m.in. F. Ruszczyk, *Dzienniki*, cz. II, Wilno 1919–1932, passim.

²³ *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1927/28 i 1928/29*, Wilno 1927–1929, s. 5; *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, oprac. Z. Zagórowski, Lwów 1924, s. 96, 98, 120.

²⁴ Tamże, s. 120. Komisja została powołana 4 maja 1922 r., jej prezesem był Wiktor Staniewicz.

²⁵ A PAN Warszawa, sygn. III–17, nr j. 6–7, k. 5.

²⁶ R. Jadczyk, *Z badań nad Wileńskim Towarzystwem Filozoficznym*, w: *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, pod red. R. Jadczyka i J. Pawlaka, Toruń 1997, s. 175–186; *Polskie Zjazdy Filozoficzne*, pod red. R. Jadczyka, Toruń 1995, s. 11, 15–16.

²⁷ J. Hernik-Spalińska, *Wileńskie Środy Literackie (1927–1939)*, Warszawa 1998.

humanistycznego²⁸. Był też aktywnym uczestnikiem zebrań studenckich kół naukowych USB²⁹.

SEMINARIUM PEDAGOGICZNE MARIANA MASSONIUSA

Edukacja pedagogiczna na USB odbywała się na Wydziale Humanistycznym. Ze spisu wykładów można się dowiedzieć, że M. Massonius jako profesor USB wykładał kilka przedmiotów. Zajęcia seminaryjne i proseminaryjne były jednymi z kilku wchodzących w skład pensum dydaktycznego omawianego filozofa. Oprócz zajęć seminaryjnych realizował m.in. takie przedmioty, jak: *Dydaktyka ogólna, Historia pedagogiki, Pedagogika ogólna, Pedagogika szkolna, Dzieje szkolnictwa w Polsce, Uniwersytet Wileński 1871–1832, Zasady ogólne etnopsychologii, Szkice etnopsychologii Polski i Rusi, Encyklopedia filozofii, Historia powszechna filozofii, Psychologia narodów i Estetyka*³⁰. Jak więc wynika z przedstawionego spisu, liczba realizowanych zajęć była spora, przeważały jednak przedmioty pedagogiczne. Zdarzały się lata, że Massonius wykładał jedynie przedmioty pedagogiczne. Wśród nich jednym z ważniejszych było seminarium i proseminarium pedagogiczne, realizowane przez cały okres jego zatrudnienia na USB.

Zaznaczony w podtytule artykułu akcent o związku wileńskiej akademickiej pedagogiki z filozofią ma w tym przypadku podwójne uzasadnienie. Związek ten wynikał nie tylko z faktu, że prowadził je zaliczany do „Wielkiej Szóstki” filozofów USB M. Massonius, ale i z tego powodu, że nieposiadające własnych pomieszczeń Seminarium Pedagogiczne³¹ dzieliło wspólne gabinety z Seminarium Filozoficznym, korzystając również z całego zaplecza tegoż seminarium³². Tym samym M. Massonius współpracował z wymienionymi wcześniej filozofami, a głównie w początkowym okresie z T. Czeżowskim i W. Lutosławskim³³. O lokalu seminaryjnym pisał T. Czeżowski następująco: *Lokal seminaryjny, złożo-*

²⁸ *Wileńskie szopki akademickie (1921–1933)*, oprac. M. Olesiewicz, Białystok 2002.

²⁹ *Koła naukowe studentów USB w latach 1919–1929*, odb. z *Księgi pamiątkowej ku uczczeniu 350 rocznicy założenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1931.

³⁰ Według publikacji: *Uniwersytet Stefana Batorego. Spis wykładów* oraz *Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za lata 1927/38 i 1938/39* nazwisko M. Massoniusa widnieje jeszcze w roku akademickim 1938/39. Jednak dokładny opis jego działalności dydaktycznej oddają materiały z A PAN, zeszyty dokumentujące proseminaria i seminaria.

³¹ W tytule artykułu i w tekście używam pisowni Seminarium Pedagogiczne z wielkiej litery, traktując je jako jednostkę organizacyjną, nie przedmiot nauczania, co pozostaje w zgodzie z ówczesnymi realiami struktury akademickiej i jej nazewnictwa.

³² A UMK, Spuścizna Tadeusza Czeżowskiego, sygn. V 42/I, Akta Seminarium Pedagogicznego, k. 200. Opis zaplecza seminarium został przedstawiony przez T. Czeżowskiego, zob.: tenże, *Wspomnienia*, w: *Uczni polscy o sobie*, t. 1, red. M. Radziwińska, Warszawa 1988, s. 126. J. Jadacki podaje, że pomieszczenia seminarium (sala zebrań, biblioteka, czytelnia i dwie pracownie) mieściły się na II piętrze dawnego klasztoru jezuitów przy dziedzińcu Macieja Sarbiewskiego. Zob.: J. J. Jadacki, *Orientacje i doktryny filozoficzne. Z dziejów myśli polskiej*, Warszawa 1998, s. 98.

³³ To wynika ze spisu wykładów.

ny z dwóch niewielkich pokoi o pięknych sklepieniach oraz większej sali, mieścił się na drugim piętrze domu w obszernym dziedzińcu za biblioteką uniwersytecką nazwanym dziedzińcem Sarbiewskiego. Lokal ten miał własną klatkę schodową prowadzącą do jeszcze jednego pokoiku na poddaszu, znakomicie nadająca się na pracownię naukową dla kogoś szukającego ciszy i spokoju³⁴. Tak zaplecze wyglądało w początkowym okresie funkcjonowania Seminarium Filozoficznego i Pedagogicznego – z czasem lokal seminaryjny powiększono. Wyrazem wspólnego egzystowania pedagogiki z filozofią jest spis wykładów Wydziału Humanistycznego, w którym oba te przedmioty występują łącznie. Odzwierciedlają to zapisy zakresów studiów na tym wydziale, a są to: *Filozofia i Pedagogika, Historia, Filologia polska i słowiańska, Filologia klasyczna i Filologia nowożytna*³⁵.

Seminarium Pedagogiczne rozpoczęło swoją działalność od stycznia 1921 roku³⁶. Od początku roku akademickiego 1922/23 miało młodszego asystenta w osobie Wiesławy Walickiej-Woyczyńskiej³⁷, która zajmowała to stanowisko do dnia 1 września 1927 roku, następnie stanowisko to objęła Aleksandra Zajkowska³⁸. Seminarium posiadało też – jak każde inne – własne fundusze, składające się z dotacji państwowych i opłat studentów. Ważną częścią funkcjonującego Seminarium Pedagogicznego były zbiory biblioteczne, które tworzyły książki i czasopisma³⁹. Jak wynika z zachowanego sprawozdania obejmującego okres 1921–1928, w kolejnych latach akademickich można zauważyć systematyczne powiększanie się tych zbiorów. Przykładowo w roku 1921/22 przybyło 391 wydawnictw, w tym 161 z darów, z kolei w roku 1926/27 291 publikacji, ale już tylko 2 z darów. Często darczyńcami były prywatne osoby. Kierownik Seminarium czynił starania o nowe publikacje do biblioteki, w tym także czasopisma. Wśród czasopism były to m.in.:

³⁴ T. Czeżowski, *Wspomnienia (Zapiski do autobiografii)*, w: *Uczeni polscy...*, s. 126.

³⁵ *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1921/22*, s. 3–5.

³⁶ A UMK, Spuścizna T. Czeżowskiego, sygn.V 42/I, k. 200, Akta Seminarium Pedagogicznego (1925–1928).

³⁷ Wiesława Walicka-Woyczyńska (1901–1975), córka Waławy Walickiej, nauczycielki szkół średnich. Absolwentka Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Wilnie w roku 1920, następnie studentka USB. Była asystentką M. Massoniusa przy Seminarium Pedagogiki, a następnie Seminarium Filozofii. Prace magisterską obroniła w 1926 r., a doktorską w 1928. Pracując na USB, jednocześnie uczyła propedeutyki filozofii w kilku wileńskich szkołach średnich, m.in. w swoim dawnym gimnazjum. Po śmierci męża Benedykta Wołczyńskiego wstąpiła w 1933 r. do Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża, przyjmując imię Benedykty. Przez 12 lat pełniła funkcję przełożonej generalnej zgromadzenia (1950–1962). Zmarła w 1975 r., pochowana na cmentarzu w Laskach.

³⁸ Aleksandra Zajkowska (1900–1967), ukończyła gimnazjum w Odessie, studiowała filozofię na USB, następnie była asystentką Seminarium Pedagogicznego M. Massoniusa (1927–33) i Seminarium Filozoficznego 1933–1939. Po II wojnie pracowała na UMK w Katedrze Filozofii, gdzie w 1948 r. uzyskała stopień doktora za pracę pt. *Postawa człowieka dobrego w ogólnej strukturze osobowości*, której promotorem był H. Elzenberg. Zob.: *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2004. Materiały do biografii*, pod red. S. Kalembki, Toruń 2006, s. 773.

³⁹ A UMK, Spuścizna Tadeusza Czeżowskiego, sygn.V 42/I, Akta Seminarium Pedagogicznego (1925–1928), k. 200.

„Przegląd Pedagogiczny”, „Głos Nauczyciela”, „Przyjaciel Szkoły”, „Muzeum”, „Oświata Pozaszkolna” i „Szkoła Powszechna”⁴⁰.

Program i profil kształcenia pedagogicznego realizowanego przez M. Massoniusa można odtworzyć, analizując tematy proseminariów i seminariów oraz zalecane lektury. Nie sposób szczegółowo omówić program edukacji pedagogicznej na USB w krótkim opracowaniu, dlatego podane zostaną jedynie przykłady lektur i realizowanych tematów.

Należy nadmienić, że warunkiem przyjęcia na seminarium było świadectwo rocznego udziału w proseminarium oraz zaliczenie kolokwium lub pracy pisemnej uznanej za dostateczną⁴¹. Seminarium i proseminarium trwało 2 godziny. Współczesnego czytelnika może zadziwiać liczba uczestników seminariów zapisywanych w kolejnych latach. Przykładowo w 1928/29 zapisanych było 168 uczestników, w 1930/31 107 studentów, a 1931/32 99 seminarzystów. Przy czym liczba uczestniczących w poszczególnych zajęciach studentów wciąż się zmieniała, natomiast samych spotkań seminaryjnych w kolejnych latach organizowano od 23 do 25.

Podjmując próbę opisu zakresu kształcenia pedagogicznego na USB, dla przykładu warto przytoczyć program zajęć w 1927/28 roku, w którym odbyły się 23 spotkania. Zajęcia dotyczyły następujących tematów: **1. Władza nad dzieckiem, 2. Posłuszeństwo: określenie posłuszeństwa w ogóle i posłuszeństwa w znaczeniu wychowawczym, własności specyficzne posłuszeństwa, osiągnięcie posłuszeństwa, 3. Granice władzy wychowawczej, 4. Kara w wychowaniu: określenie, pośredniość kary jako środka wychowawczego, elementarność, kara jako objaw odpowiedzialności, 5. Samorzutne organizacje dziecięce, 6. Pojęcie nagrody w wychowaniu, 7. Przyjemności w wychowaniu: obowiązek wychowawców dbania o przyjemność dziecka, przyjemności nie są nagrodami, regulowanie przyjemności, 8. Zabawy dziecięce, 9. Niektóre problemy dydaktyki matematyki, 10. Sprawozdanie z książki J. Joteykówny *Postulaty pedagogiki twórczej w świetle psychologii i struktur*, 11. Pojęcie ruchu, siły i energii w szkole, 12. Referat o książce L. Jeleńskiej *Metodyka pierwszych lat nauczania*, 13. Referat o książce T. Męczkowskiej *Praca domowa uczniów*, 14. Referat o książce H. Pohoskiej *Dydaktyka historii*, 15. Referat na temat: *Ćwiczenia pisemne z języka ojczystego w trzech niższych klasach*⁴². Warto tu zauważyć, że frekwencja zapisanych studentów na zajęciach dotyczących wymienionych tematów była różna. Najwięcej studentów, bo aż 245, uczestniczyło w zajęciach poświęconych zagadnieniu: Przyjemności w wychowaniu, najmniejsze zainteresowanie, jak wynika z kroniki seminarium⁴³, wzbudziło spotkanie,**

⁴⁰ Tamże, k. 62 i k. 219. Przykładowo w roku 1927/28 biblioteka liczyła 1579 dzieł, a czytelnictwo przedstawiało się następująco: z biblioteki korzystało 168 studentów, do domu wypożyczono 916 książek.

⁴¹ Patrz: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Spis wykładów*, Wilno 1925/26. s. 3.

⁴² A PAN Warszawa, sygn. III-17, j. 4.

⁴³ Mam na myśli zeszyty będące swoistego rodzaju kroniką seminariów i proseminariów pedagogicznych.

które dotyczyło problemu dydaktyki matematyki – tu obecnych było tylko 100 seminarzystów.

Niezwykle bogato przedstawiała się tematyka seminarium w roku akademickim 1930/31, w którym odbyły się 24 zajęcia, a zapisanych było 107 uczestników. Zostały tu zaproponowane następujące działy tematyczne z obszernym wykazem literatury fachowej: **1. Filozofia i pedagogika**⁴⁴, **2. Kierunki dydaktyczne**⁴⁵, **3. Wychowanie charakteru**⁴⁶, **4. Wychowanie estetyczne i artystyczne**⁴⁷, **5. Problem wychowania narodowego**⁴⁸, **6. Wielka reforma szkolna w Polsce**⁴⁹. Należy zaznaczyć, że ten ostatni temat był omówiony niezwykle szczegółowo, z uwzględnieniem reformy szkolnej Konarskiego i działalności Komisji Edukacji Narodowej.

Trzeba podkreślić, że oprócz wymienionych wyżej bloków tematycznych, które brzmią nieco ogólnie, w czasie zajęć seminaryjnych i proseminaryjnych realizowane były takie zagadnienia, jak: wiedza, sztuka, technika w wychowaniu, pojęcie i podział wychowania fizycznego, pojęcie i podział wychowania estetycznego, wesołość i radość w wychowaniu fizycznym, wychowanie fizyczne a odporność organizmu, postępowanie człowieka, kłamstwo dzieci, problem woli w postępowaniu człowieka, wychowanie społeczne, wychowanie przedszkolne, szkoła jako instytucja społeczna, sztuka dziecka, życie estetyczne dzieci i wiele innych. Tylko z tych wymienionych przykładowo tematów widać, że dotyczyły one zagadnień zarówno ogólnych, jak i szczegółowych. Odnosiły się do różnych dziedzin wychowania z uwzględnieniem specyfiki pracy wychowawczej zmieniającej się w zależności od obszarów, na jakich była prowadzona.

Profil kształcenia pedagogicznego realizowanego przez M. Massoniusa można także opisać, przytaczając wykazy tematów i lektur zalecanych podczas proseminarium, które było wstępem do seminarium pedagogicznego⁵⁰. Przykładowo wśród tematów obowiązujących studentów w poszczególnych latach były m.in.: **1. Psychologia**, **2. Pedagogika ogólna**, **3. Rozwój inteligencji**, **4. Wychowanie moralne**, **5. Filozofia i pedagogika**, **6. Pedagogika i kultura**, **7. Pedagogika**

⁴⁴ Do tego bloku tematycznego zalecone były lektury m.in. takich autorów, jak: J. Locke, J. J. Rosusseau, J. F. Herbart, R. Meissner, P. Natorp, E. Krieck, E. Spranger, E. Linde, J. Kretschmar, Z. Kukulski, H. Plecher, E. Durkheim, J. Dewy.

⁴⁵ Ten dział lektur prezentowali m.in.: O. Willmann, B. Nawroczyński, W. Lay, O. Lippman, M. Librachowa, E. Neumann, J. Piaget, A. Ferriere, K. Koniński, L. Zarzecki, A. Danysz.

⁴⁶ Tu wśród autorów lektur można wymienić m.in.: G. Kerschensteinera, L. Klagesa, F. Paulhana, F. W. Foerster, Z. Balickiego, ks. Jan Ciemniowski, J. Deweya, E. Neumanna i W. Dawida.

⁴⁷ Ten dział studiowania mieli reprezentować m.in.: J. Volkelt, E. Sallwürk, W. Rein, S. Szuman, S. Matzke.

⁴⁸ To zagadnienie studiowano na podstawie prac: S. Prusa-Szczepanowskiego, S. Pigonia, T. Łopuszańskiego, G. Kerschensteinera, F. W. Foerster i I. Pananekowej.

⁴⁹ Był to najobszerniejszy i najbardziej szczegółowo opracowany blok tematyczny, a wśród autorów lektur byli: W. Smoleński, S. Szczepanowski, S. Lempicki, W. Konopczyński, S. Kot, W. Germain, J. Lewicki, H. Pohoska, S. Tync, T. Wierzbowski, Z. Kukulski, J. Kucharzewski i inni.

⁵⁰ Interesująco prezentuje się wykaz książek do referatów na proseminarium, przy czym były to książki dla referatów przepisowych i tzw. nadliczbowych.

*socjalna, 8. Psychologia wychowawcza i pedologia*⁵¹. Warto nadmienić, że w grupie polskich autorów lektur zalecanych dla uczestników proseminarium do zreferowania byli m.in.: Ludwik Kulczyński i jego książka *Ogólne zasady pedagogiki*, Antoni Danysz i jego praca *O wychowaniu*, P. Z. Dąbrowski – autor *Nauki o dziecku*, J. Joteyko i jej publikacja *Postulaty pedagogiki twórczej czy wreszcie L. Zarzecki, autor Wstępu do pedagogiki*. Obcych przedstawicieli nauk pedagogicznych zalecanych do studiowania reprezentowali m.in.: Robert Rusk, Édouard Claparède, Maurice de Fleury i Richard Gaston.

Odnosząc się do lektur przeznaczonych do studiowania różnych subdyscyplin pedagogicznych, nie sposób nie zauważyć, że były to wydawnictwa przedstawicieli obcej pedagogiki, publikacje w języku: niemieckim, francuskim, angielskim lub ich tłumaczenia. Jednak niemalże każdy temat M. Massonius realizował na podstawie prac polskich autorów, a w przypadku tematów dotyczących polskiej historii pedagogiki i oświaty w wykazie lektur byli, co naturalne, jedynie polscy autorzy. Przykładem tego jest blok tematyczny: *Wielka reforma szkolna w Polsce czy Wychowanie narodowe*, chociaż w tym ostatnim przypadku ważnymi lekturami były prace niemieckich pedagogów, czyli F. Foerstera i G. Kerschensteinera.

Rozpoczynając zajęcia z pedagogiki w USB, M. Massonius miał już duże doświadczenie w zakresie kształcenia pedagogicznego, które wyniósł z okresu warszawskiego, o którym wspomniano wcześniej. W okresie wileńskim, prowadząc wykłady, proseminarium i seminarium, czynił starania, aby kształcenie z zakresu pedagogiki obejmowało różne obszary wiedzy pedagogicznej. Z analizy realizowanego przez Massoniusa programu kształcenia pedagogicznego wynika, że studenci USB edukowani byli z zakresu następujących dziedzin wychowania: religijnego, estetycznego, społecznego i obywatelskiego. Na jego zajęciach studenci poznawali treści dotyczące takich przedmiotów, jak: historia wychowania, pedagogika ogólna, pedagogika szkolna, dydaktyka, psychologia wychowawcza i rozwojowa dziecka, pedagogika eksperymentalna, pedagogika społeczna, a nawet pedagogika przedszkolna.

UWAGI KOŃCOWE

Jednym z wyznaczników określających wartość działalności każdego nauczyciela jest jego ocena wystawiona przez uczniów. Marian Massonius zapisał się w pamięci wielu swoich studentów. Warto przytoczyć niektóre opinie. Czesław Miłosz zaliczył go grona pozytywistów polskich i tak ocenił jego poglądy: *Pozytywista polski profesor Marian Massonius odpowiedzialnością za metafizykę polską, czyli religijną interpretację historii obciążył „romantyczną umysłowość litewską”, która zaraziła empirycznie nastrojony umysł Polaków. Tezę tę*

⁵¹ A PAN Warszawa, sygn.III–17, j. 5, k. 69–70.

można przyjąć jedynie w znaczeniu pickwickowskim, ale w istocie Massonius ma tutaj na myśli głównie Mickiewicza⁵².

Wiele miejsca osoba omawianego pedagoga i filozofa zajęła w pamiętniku Konrada Górskiego⁵³, który był jego uczniem jeszcze w szkole Wojciecha Górskiego w Warszawie, a który po latach stwierdził, że Massonius odegrał dużą rolę w jego rozwoju, kierując jego studiami filozoficznymi. Swoją ocenę edukacji pod kierunkiem M. Massoniusa i kontakty z nim ujął następująco: *Znajomość z ludźmi, którzy stanowili otoczenie Massoniusa, z biegiem czasu rozwinęła się i nie przeszła dla mnie bez śladu*⁵⁴. Najpiękniej jego postawę jako nauczyciela opisał T. Czyżowski, stwierdzając: *Był pedagogiem nie tylko z zamiłowań naukowych, ale i ze szczerej przyjaźni do młodych, wchodzących na drogę życia indywidualności. Jedną sobie serca niezmierną życzliwością. Umysł miał żywy, wielostronne zainteresowania i obszerną wiedzę; niezwykłą pamięć, płynność słowa i staranność językową*⁵⁵. Wypowiedź ta ma istotne znaczenie, bo przecież jej autor obserwował przez wiele lat działalność dydaktyczną Massoniusa na USB.

Program seminarium realizowany przez M. Massoniusa w pewnym sensie wynikał z jego wykształcenia na niemieckich uniwersytetach, zapewne dlatego wśród lektur sporą część stanowiły publikacje autorów niemieckich. Trzeba podkreślić, że zalecane lektury były publikacjami odzwierciedlającymi wówczas najnowszy stan badań nad pedagogiką i stwarzały możliwość poznawania najwybitniejszych reprezentantów nauk o wychowaniu oraz nauk współdziałających z pedagogiką. Wśród nich na pierwsze miejsce wysuwała się psychologia, której treści zajmowały dużą część tematyki zajęć realizowanych przez opisywanego filozofa.

Zapoczątkowana tuż po odzyskaniu niepodległości przez M. Massoniusa działalność na rzecz nauczania i popularyzacji wiedzy pedagogicznej trwająca przez cały okres jego związków z USB sprawiła, że w 1938 r. powstała na tym uniwersytecie Katedra Pedagogiki (starania o jej powołanie rozpoczęto rok wcześniej⁵⁶). Wówczas Massonius prowadził jeszcze zajęcia, co wynika ze spisu wykładów i zachowanych kronik seminariów i proseminariów. Konkurs rozstrzygnięto 11 czerwca 1938 r. – wówczas Senat USB skierował do Ministra WRiOP wniosek z prośbą o pozytywne zaopiniowanie kandydatury L. Chmaja na stanowisko profesora nadzwyczajnego pedagogiki Wydziału Humanistycznego USB. W dniu 30 sierpnia 1938 r. Prezydent RP mianował L. Chmaja profesorem nadzwyczajnym pedagogiki USB, zaś 13 października tego samego roku, składając przysięgę, prof. Chmaj objął Katedrę Pedagogiki. Tak więc funkcję kierownika

⁵² C. Miłosz, *Szukając ojczyzny*, Kraków 1992, s. 93.

⁵³ K. Górski, *Pamiętniki*, Toruń 1995, s. 71.

⁵⁴ Tamże, s. 252–253.

⁵⁵ T. Czyżowski, *Wspomnienia pośmiertne*..., s. 148.

⁵⁶ Archiwum Akt Nowych (AAN), MWRiOP, Akta personalne L. Chmaja sygn. 1975. (Akta zawierają m.in. całość dokumentacji związanej z powołaniem katedry pedagogiki w Wilnie: protokoły Komisji, ankiety, referat K. Górskiego o L. Chmajcu).

Katedry Pedagogiki po M. Massoniusie objął także filozof⁵⁷. Jednak warto pamiętać, że prawdopodobnie to właśnie dokonania Massoniusa w obszarze nauk pedagogicznych na USB stworzyły dobry grunt dla zmian na USB. To on był inicjatorem procesu instytucjonalizacji wileńskiej pedagogiki okresu międzywojennego, a jego przebieg określić można hasłem: *od Seminarium Pedagogicznego do Katedry Pedagogiki*.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych:

MWRiOP, Akta personalne L. Chmaja, sygn. 1975.

Archiwum PAN Warszawa:

Materiały Mariana Masoniussa, sygn. III–17.

Towarzystwo Kursów Naukowych. Sekcja Humanistyczna. Program wykładów 1911/12.

Materiały działalności dydaktycznej. Notatki seminaryjne j. 4, Literatura Pedagogiczna, j. 5.

Fragmety pamiętnika z lat 1915 i 1918, j. 9.

Archiwum UMK:

Spuścizna Tadeusza Czeżowskiego, sygn. V 42/I.

Akta Seminarium Pedagogicznego (1925–1928).

Źródła drukowane:

Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, T.2, *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929.

Kursy Pedagogiczne dla Kobiet pod kierunkiem Jana Miłkowskiego. Program wykładanych przedmiotów i organizacja kursów, Warszawa 1909–1912.

Massonius P. M., *Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego 1781–1832. Notatki z wykładów w roku akademickim 1924/1925*, oprac. A. Supruniuk, M. A. Supruniuk, Toruń 2005.

Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1937/38 i 1938/39, Wilno 1937–1939.

Sprawozdanie Kursów Pedagogicznych dla Kobiet Leonii Rudzkiej, Warszawa 1913.

⁵⁷ Patrz: *Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Wilno 1938/39, s. 128. Więcej o L. Chmaj zob.: W. Szulakiewicz, *Powołanie katedr pedagogiki w Uniwersytecie Stefana Batorego i Uniwersytecie Jana Kazimierza*, „Kultura i Edukacja” 2003 nr 3–4, s. 132–143; też: *Ludwik Chmaj – zarys biografii i twórczości pedagogicznej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2003, XLII, s. 161–182. Warto przypomnieć, że referat na temat działalności naukowej w związku z wnioskiem o powołanie Ludwika Chmaja na Katedrę Pedagogiki przygotował Konrad Górski, uczeń M. Massoniusa.

Sprawozdanie z działalności Wolnej Wszechnicy Polskiej w latach 1916/17–1918, Warszawa 1919.

Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Spis wykładów w latach 1920–1939, Wilno 1920–1939.

Wspomnienia:

Była taka szkoła. Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Wilnie 1915–1939, red. E. Sławińska-Zakościelna, Londyn 1987.

Czeżowski T., *Wspomnienia*, w: *Uczni polscy o sobie*, t. 1, red. M. Radziwińska, Warszawa 1988.

Górski K., *Pamiętniki*, Toruń 1995.

Nieświeskie wspomnienia. Ciąg dalszy..., pod red. B. Petrozolin-Skowrońskiej, Warszawa 2004.

Sławińska I., *Szlakami moich wód*, Lublin 2004.

Opracowania:

Czeżowski T., *Wspomnienia pośmiertne. Marian Massonius*, „Przegląd Filozoficzny” 1947, z. 1/4.

Filozofia wileńska XIX i XX wieku, red. J. J. Jadacki, Bydgoszcz 2015.

Jadacki J. J., *Filozofia polska XIX i XX wieku*, t. I, *Wiek XIX*, Warszawa 2015.

Jadacki J. J., *Orientacje i doktryny filozoficzne. Z dziejów myśli polskiej*, Warszawa 1998.

Jadacki J. J., *Sławni Wilnianie filozofowie*, Wilno 1994.

Jadczak R., *Z badań nad Wileńskim Towarzystwem Filozoficznym*, w: *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, pod red. R. Jadczaka i J. Pawlaka, Toruń 1997.

Męczkowska T., *Z dziejów szkolnictwa żeńskiego w Warszawie*, Warszawa 1938.

Miłosz C., *Szukając ojczyzny*, Kraków 1992.

Polskie zjazdy filozoficzne, pod red. R. Jadczaka, Toruń 1995.

Szotek B., *Marian Massonius a polska filozofia nowokrytyczna*, Katowice 2001.

Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Z dziejów tajnych pensji w Królestwie Polskim*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1967, T. 10.

Marian Massonius's Pedagogical Seminar – between Philosophy and Pedagogy **Summary**

The article concerns the history of teaching pedagogy at the academic level in the interwar period, on the example of Stephen Bathory University in Vilnius. A Pedagogical Seminar run at the university was managed by Marian Massonius – philosopher, pedagogue and distinguished education activist. Not only due to the common placement of pedagogy in the university structure but also in the

curriculum of M. Massonius's seminars, one can see its connection to philosophy. A feature confirmed also by both the subjects discussed on seminars and proseminars, as well as the scientific books recommended for studies. The didactic and scientific activity of M. Massonius contributed to the consolidation of pedagogy's position among the other scientific disciplines taught. It also enabled him to prepare the basis for the creation of a department of pedagogy, founded in 1938. The text is based on the preserved documentation of seminars and proseminars from the collection of the scholar and from printed sources.

Keywords: academic pedagogy, pedagogic seminar, pedagogic education.